

Dr. Öğr. Üyesi İsmail GÜNEŞ

Aksaray Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Aksaray/TÜRKİYE
ismailgunes@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0002-4563-4950

AHMED-İ DÂİ DİVANI'NDA ESKİCİL ÖGELER¹

ARCHAIC ELEMENTS IN AHMED-İ DAI'S DIVAN

DOI Number: 10.28981/hikmet.394831

ÖZ

Klasik Türk Edebiyatı, meydana getirilen pek çok eserle edebiyat ve dil araştırmacıları için zengin bir başvuru kaynağıdır. Osmanlı döneminin sosyal ve kültürel yaşamına dair veriler, çok çeşitli alanlarda oluşturulmuş döneme ait metinlerin tespiti ve derinlemesine incelenmesi sayesinde gün yüzüne çıkarılabilmektedir. Bununla birlikte incelenecek konulardan biri de söz varlığı ve bazı gramer şekillerinde görülen eskicil öğelerin tespitidir. Genel olarak, "yazı dilinde kullanımdan düşmüş ya da eski biçimi ile kullanılan kelime" şeklinde tanımlanan eskicilik kavramı, Fransızca kökenli arkaik sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesinin temsilcilerinden Ahmed-i Dâî'nin Türkçe Divanı eskicil öğeler açısından incelenecektir. Eserde meydana getirildiği dönemde Eski Türkçedeki gibi kullanılan yapısal ve sözlüksel biçimlerin tespiti üzerinde durulacaktır.

Ahmed-i Dâî Divanı, eskicil öğeler hususunda çokça veriye ulaşılabilecek önemli kaynaklardan biridir. Dâî, 14. Yüzyılın sonlarında ve 15. Yüzyılın başlarında yaşamıştır. Klasik Türk Edebiyatının kurucu şairlerinden biri olarak kabul edilir. Aruzu başarıyla uygulayan, çoğunlukla din dışı konuları işleyen, geniş kültürüyle devrinde kabul görmüş bir şairdir. Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini geniş ölçüde yansıtan ve zengin bir kelime hazinesine sahip Türkçe Divanında 27'si kaside olmak üzere 331 şiiri vardır. Bu çalışmada, Ahmed-i Dâî Divanı'nda yer alan eskicil ekler ve kelimeler ele alınacak; eskicil yapılar, yer aldığı beyitler üzerinde gösterilip kullanım sahaları ve anlam özellikleri göz önünde bulundurularak açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arkaik, Ahmed-i Dâî Divanı, Eski Anadolu Türkçesi, Klasik Türk Edebiyatı, Leksikoloji.

ABSTRACT

Classical Turkish literature is a rich application source, in which many formed work, for literature and language researchers. Data on the social and cultural life of the Ottoman period can be identified and brought to lights thanks to in-depth examination, which are created in a variety of fields. However one of the issues to be examined, is the detection of archaic elements that are seen in vocabulary and grammatical structures. This term is used synonymously with the word archaic that is French origin, explained in the current Turkish Dictionary as spoken words or phrases that have fallen out of use in the old written language, also use of a form or structure that come from building dating from ancient times. In this work Ahmed-i Dai's (one of the representatives of the Old Anatolian Turkish) Turkish Divan will be examined in terms of archaic elements. In this work, it will focus on the detection of structural and lexical format as used in Old Turkish, not normally takes place in the period in which formed.

Ahmed-i Dai's Divan is one of the important sources that can give many datas about archaic items. Dai lived at the end of 14th century and at the beginning of 15th century. He is accepted as one of the founder of the Classic Turkish Literature. He is a persona grata that had a wide culture and applied prosody successfully. He mostly wrote about non-religious topics. He reflected the properties of Old Anatolian Turkish language widely. He has written 331 poems of which 27 are eulogy in Turkish Divan that has a rich vocabulary. In this study the archaic supplement and vocabularies of Ahmed-i Dai's Divan will be discussed. Archaic structures will be shown on strophes and they will be explained by taking their meaning properties into consideration and their usage fields.

Keywords: Archaic, Ahmed-i Dai's Divan, Old Anatolian Turkish, Classic Turkish Literature, Lexicology.

¹ Bu çalışma 11-13 Kasım 2017 tarihinde Şanlıurfa'da düzenlenen I. Uluslararası El-Ruha Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

1. Giriş

Başlangıcından günümüze gelinceye kadar farklı aşamalardan geçerek belli bir gelişim çizgisini takip eden Türk dili ve edebiyatı, bu süreçte değişik kültür kaynaklarından beslenerek zengin bir kültürel birikimin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türk coğrafyasında yaşanan siyasî ve sosyal gelişmeler, aynı zamanda dil ve edebiyat ekseninde yeniliklere ve değişmelere de zemin hazırlamıştır. Türk dilinin belli bir döneminde yaygın olarak kullanılan dil öğelerinin bir kısmı, sonraki dönemde de kullanılmış, bir kısmı ise unutulmaya başlanmış ve zamanla tamamen kullanımdan düşmüştür.

Dilbilim çalışmalarında kullanımdan düşen ve artık kullanılmayan öğeler için *arkaik* ya da *eskicil* terimleri kullanılmaktadır. Türkçe Sözlük'te “güzel sanatlarda klasik çağ öncesinden kalan, (ed.) arkaizmle ilgili, eskimiş söz veya eser” (Türkçe Sözlük, 2012: 121) anlamlarına gelen Fransızca kökenli *arkaik* terimi yerine araştırmacılar tarafından “eskicil, eski biçim, eski kelime, eskimiş söz” gibi ifadeler de kullanılmıştır.

Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde *arkaik* yerine *eski biçim* sözcüğünü kullanmış ve bu sözcüğü “kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu.” (Vardar, 2007: 93) biçiminde açıklamıştır.

Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü'nde aynı terimi, *eski kelime* başlığı altında “bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski biçimi ile kullanılan kelime.” (Korkmaz, 2010: 85) olarak tanımlamıştır.

Mehmet Ölmez farklı bir bakış açısıyla “Bir dilde Eski Türkçe ile karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra, sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır.” şeklinde bir düşünce ortaya koymuştur (Ölmez, 2003: 136).

Gürer Gülsevin ise, arkaik unsurlardan bahsedilebilmesi için mutlaka bir karşılaştırma yapılması gerektiğini dile getirmiştir. Bu karşılaştırmanın ya eşzamanlı olarak o dönemdeki bir başka diyalekt ile ya da artzamanlı olarak söz konusu diyalektin eski dönemi ile yapılabileceğini ileri süren Gülsevin, tek bir dil (veya lehçe ya da ağız) söz konusu olduğunda ise o diyalektin artzamanlı olarak kendisinin eski şekliyle karşılaştırılabileceğini belirtmiştir (Gülsevin, 2015: 3-4).

Bu bulgular ışığında, dildeki eskicil unsurlar incelenirken eş ya da artzamanlı bir karşılaştırmayı esas almanın daha tutarlı olacağı düşüncesindeyiz. Bu çalışmada Ahmed-i Dâî'nin divanında eskicil öğeler, artzamanlı bir yaklaşımla ele alınacaktır. Divanda tespit edilen eskicil unsurlar, Eski Türkçedeki biçim ve anlamlara benzer özellikler göstermekte, günümüz yazı dilinde ise kullanımdan düşmüştür.

Eskicil öğeler, ait olduğu dönemin dil özelliklerini yansıtanın yanında kelime ve eklerin kökenlerinin ortaya konulmasında ve tarihî süreç içerisinde bu dilsel birimlerin geçirdiği yapısal ve anlamsal değişikliklerin irdelenmesinde de önemli bir yere sahiptir. Türk dilinin farklı dönemlerinde yazılan eserlerde az çok eskicil öğeler geçebilmektedir. Klasik Türk Edebiyatı, meydana getirilen pek çok eserle bu anlamda eskicil unsurlar için zengin bir başvuru kaynağıdır. Gerek özgün olma kaygısı gerekse kendi üslubunu oluşturma düşüncesiyle farklı ifade şekillerine yönelen şairler, kimi zaman eskicil öğelere de başvurmuşlardır. Eserlerinde eskicil öğelere yer veren şairlerden birisi de 14. yüzyılın önemli şahsiyetlerinden olan Ahmed-i Dâî'dir.

Eski Anadolu Türkçesi, 13.-15. yüzyıllar arasında Anadolu sahasında Oğuzca eserlerin verilmeye başlandığı ilk devredir. Anadolu'da edebî bir dilin

tesis edilmesi ve bu edebî dilin oluşturduğu divan edebiyatının şekillenme sürecinin önemli mimarlarından biri de Ahmed-i Dâî'dir. 14. ve 15. yüzyılın önde gelen şairlerinden olan Dâî divan edebiyatının kurucuları arasında önemli bir yere sahiptir. Türkçe şiir söyleme gayreti ile öne çıkan şairlerden olan Ahmed-i Dâî'nin dili akıcı ve rahattır. Şiirlerinde asıl adını mahlâsı olarak kullanan şairin şiirlerinde, divan edebiyatının kuruluş yıllarında görülen bazı aksaklıklar yoktur. Aruz ölçüsünü başarılı bir şekilde şiire uygulayan Ahmed-i Dâî, kimi zaman şiirlerinde tasavvufî çizgiler görülse de asıl olarak din dışı konuların şairidir. Geniş kültürü, derin bilgisiyle devrinde saygın bir yeri olan Ahmed-i Dâî; Kur'an, tefsir, hadis gibi dinî ilimlerden başlayarak lügat, tarih, aruz, tıp, riyâziye, ilm-i nücum, rüya tabiri ve fal gibi konularda çok sayıda eseri bulunan, Türkçeye hâkim, şiir ve nesirde güçlü, üretken bir şairdir (Özmen, 2001: XXXV).

2. İnceleme

Ahmed-i Dâî divanının eskicil ögeler açısından incelendiği bu bölümde divanda yer alan kelime ve eklerden Eski Türkçedeki biçim ve anlamlara yakın şekilde kullanılanlar ele alınmıştır. Bunun dışında kalan unsurlar çalışmaya dâhil edilmemiştir. Divanda yer alan eskicil yapılar geçtiği beyitler üzerinde gösterilmiştir. Eskicil olarak belirlenen dil öğelerinin tarihî dönemlerde kullanılan biçimleri verilerek bu ögeler alfabetik olarak sıralanmıştır.

Çalışmada verilen örnekler, Mehmet Özmen tarafından hazırlanan "Ahmed-i Dâî Divanı" adlı eserden alıntılanmıştır.

2.1. Söz Varlığında Görülen Eskicil Ögeler

1. artuğ 'başka'

Türk dilinde Eski Türkçeden (Gabain, 200: 262) itibaren görülen bu kelime Karahanlı (Atalay, 2013: 39), Harezmi (Yüce, 1993: 92) ve Kıpçak (Toparlı vd. 2003: 12) Türkçelerinde *artuğ*, Çağatay Türkçesinde (Ünlü, 2013: 54) *artuğ/artuğ* şeklinde ve "artık, fazla, çok fazla" anlamlarıyla kullanılmıştır. Tarama Sözlüğü'nde "başka, gayrı, fazla, ziyade" (Dilçin, 2009: 26) anlamlarıyla geçen *artuğ* kelimesi Ahmed-i Dâî Divanı'nda aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

Bugün kim var cihānda senden artuğ

Kim ola memleket zabūna şāri ' 11/50

2. aşşı 'fayda'

Eski Türkçeden itibaren Türkçede işlek olarak kullanılan *assı* kelimesine ilk olarak Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 1993: 15) rastlanmaktadır. Daha sonraki tarihî lehçelerde genellikle "fayda, kazanç, kâr" anlamlarında, Karahanlı Türkçesinde *asığ*, (Atalay, 2013: 13), Harezmi Türkçesinde *asığsız/assu* (Yüce, 1993: 93), Kıpçak Türkçesinde *aşşığ/aşşığ/aşşı* (Toparlı vd. 2003: 13-14), Çağatay Türkçesinde *aşşığ/aşşığ* (Ünlü, 2013: 60) biçimlerinde kullanılmıştır. Tarama Sözlüğü'nde "yarar, çıkar, kazanç, kâr, faiz" (Dilçin, 2009: 26) anlamlarıyla geçen kelime Ahmed-i Dâî divanında şu şekilde geçmektedir:

bu vaqtı her ki fevt étدی soñı hasret bile gitdi

gönül çün dikenini bitdi ne aşşı soñ peşîmānlar 146/3

3. ayruksı 'başka'

Eski Uygur Türkçesinde *adruk* 'ayrı, çeşitli, ayrı ayrı' (Caferoğlu, 1993: 4) şeklinde geçen kelime; Karahanlı Türkçesinde *ayruk* 'başka, gayrı' (Atalay, 2013: 55), Harezmi Türkçesinde *ayrık/ayruk* 'başka, ayrı' (Ünlü, 2012: 67), Kıpçak Türkçesinde *ayrık/ayruk* 'ayrı, başka, farklı' (Toparlı vd. 2007: 18) ve Çağatay Türkçesinde *ayruk/adruk* 'ayrı, başkası, yabancı' (Ünlü, 2013: 12, 80) biçimlerinde görülmektedir. EAT dönemi metinlerinde ise kelimenin *ayruğ/ayruğ/ayruk* 'başka, artık,' biçimlerinin yanı sıra, *+sı* ekiyle genişlemiş biçimi olan (Gülsevin, 1997:

119) *ayruksı/ayruhsı* ‘başka, değişik, bambaşka’ (Kanar, 2011: 78-79) gibi şekilleri de kullanılmıştır. Ahmed-i Dâî'nin divanında kelime, *ayruksı* biçiminde aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

*şaçuñ zencirini gördüm müselsel şalmış ol zülfi
ki her bir çinine perçin eder gül gulden ayruksı* 181/4

4. bay ‘zengin, varlıklı’

Güncel Türkçe sözlükte eskimiş bir sıfat olarak “parası, malı çok olan, zengin (kimse)” (Türkçe Sözlük, 2012: 121) anlamıyla geçen kelime, Orhun (Tekin, 2016: 296), Eski Uygur (Caferoğlu, 1993: 24), Karahanlı (Atalay, 2013: 76), Harezmi (Ata, 1998: 51), Kıpçak (Toparlı vd. 2007: 25) ve Çağatay (Ünlü, 2013: 108) Türkçelerinde “zengin, varlıklı” anlamlarıyla kullanılmıştır. Tarama Sözlüğü’nde “zengin, ulu, kibar, soylu, temiz” anlamlarıyla görülen (Dilçin, 2009: 40) *bay* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

*dilek denden diler bay ile yoqsul
‘aşa senden umar rāci vü fāmi* ‘11/32

5. bayağı ‘evvelki, eskisi’

Eski Uygur Türkçesinde *bayağı* kelimesine, *baya* ‘demin, önceden’ (Gabain 2000:267), *bayağı* ‘deminki’ (Gülcalı, 2015: 194) biçimlerinde rastlanmaktadır. Orta Türkçe döneminde ise; Karahanlı Türkçesinde *baya* ‘az önce’ (Atalay, 2013: 76), Harezmi Türkçesinde *bayağı* ‘önceki, evvelki, az önce’ (Ünlü, 2012: 82), Kıpçak Türkçesinde *bayağı/bayağ* ‘önceki, demin, biraz önce’ (Toparlı vd. 2007: 25), Çağatay Türkçesinde *baya/bayağı* ‘önceki, eski’ (Ünlü, 2013: 108) şeklinde görülmektedir. Tarama Sözlüğü’nde *bayağı/bayağ* ‘evvelki, eski, eskisi, demin, az önce’ (Dilçin, 2009: 40) anlamlarıyla tespit edilen *bayağı* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte geçmektedir:

*men bayağıdan anı dağı yég severem uş
gerçi kim ol benümle degül bayağı gibi* 297/6

6. bile/birle ‘ile, birlikte’

Orhun Türkçesinde *birle* ‘ile’ (Tekin, 2016: 297) şeklinde görülen kelime, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *bile/birle/birlen* ‘ile, birlikte’ gibi farklı biçimleriyle kullanılmıştır (Caferoğlu, 1993: 29). Orta Türkçe dönemi metinlerinde *bile/birle* şeklinde geçen kelime, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitlerde tespit edilmiştir:

*şürāhi kulkulini cān kulağı birle işit
ki keşf ola saña andan haqāyık-ı ensāb* 1/16
*zülfinün silsilesinden ne hālāş istersin
bu delülik bile sen nicesi gulden çıkasın* 213/5

7. bol- ‘olmak’

Eski Türkçeden başlayarak Doğu Türkçesi metinlerinin karakteristik özelliği durumuna gelen *bol-* fiili Batı Türkçesi metinlerinde nadir olarak kullanılmıştır. Batı Türkçesi metinlerinde *ol-* biçimiyle kullanılan kelime, Ahmed-i Dâî divanında Doğu Türkçesindeki biçimiyle aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

*cür‘asını nüş eder bolsa hayātı cān bulur
hızr teg mengü yaşar ol āb-ı hayvān içgüci* 325/5

8. demren ‘okun ucundaki sivri demir’

Orta Türkçe döneminden beri Türkçede görülen *demren* kelimesi (Eren, 1999: 401), Kaşgarlı Mahmud’a göre Oğuzlar tarafından *temürgen* biçiminde kullanılmıştır (Atalay, 2013: 598). Harezmi Türkçesi Sözlüğü’nde kelimenin *demrençi* ‘ok demiri yapan’ şekli geçmektedir (Ünlü, 2012: 145). Kıpçak Türkçesinde *demren* ‘okun ucundaki demir’ (Toparlı vd. 2007: 58), Çağatayca

Türkçesinde *temren* ‘ok ucu’ (Ünlü, 2013: 1107) şeklinde görülen kelime, Tarama Sözlüğü’nde ‘okun ucuna geçirilen demir ya da kemik parça’ (Dilçin, 2009: 75) anlamıyla kayıtlıdır. Ahmed-i Dâî divanında *demren* kelimesi, aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

*çün hevâ her katre şudan bir demür demren düzer
yér dağı yüz berkidüp yüz çini kalkan eyledi 17/15*

9. dükeli ‘bütün’

Eski Türkçeden itibaren tarihî metinlerde görülen *dükeli* kelimesi, Orhun Türkçesinde *tüketi* (Tekin, 2016: 312), Eski Uygur Türkçesinde *tükel/tüketi/tükellig* (Caferoğlu, 1993: 168) şeklindedir. Karahanlı Türkçesinde *tükel* (Üşenmez, 2010: 307), Harezmi Türkçesinde *tükel/tükellik* (Ünlü, 2012: 610-611), Kıpçak Türkçesinde *dükel/dükeli* (Toparlı vd. 2007: 66) ve Çağatay Türkçesinde *tükel* (Ünlü, 2013: 1169) biçiminde kullanılan kelime, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *dükeli/tükeli* (Kanar, 2011: 239) biçiminde görülmektedir. Ahmed-i Dâî divanında *dükeli* kelimesi, aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

cihân tendür velikin cânı ahmed

dükeli cânlaruñ cânânı ahmed 303/1

10. düriş- ‘çalışmak, mücadele etmek’

Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde *туруş-* ‘savaşmak’ biçiminde geçen (Caferoğlu, 1993: 166) *düriş-* kelimesi, Clauson’a göre *tür-* eyleminin işteş şeklidir (Clauson, 1972: 554). Karahanlı Türkçesi metinlerinden DLT’de *türüş-* ‘dürmekte yardım ve yarış etmek’ (Atalay, 2013: 676) şeklinde kullanılmıştır. Başlangıçta “yarışmak, yardımlaşmak” anlamlarında kullanılan fiilin Kıpçak Türkçesinde anlam genişlemesi yoluyla *dürüş-/türüş-* biçiminde ve ‘çalışmak, çabalamak’ (Toparlı vd. 2007: 288) anlamlarında kullanıldığı görülmektedir (Üşenmez, 2014: 237). Tarama Sözlüğü’nde “çalışmak, ikdam etmek, sebat etmek” (Dilçin, 2009: 87) anlamlarıyla görülen *düriş-* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte geçmektedir:

işigünde yüz sürimek ele girmez ol sa’âdet

niçe sa’yıla dürişdüm yöridüm bu bâb içinde 216/5

11. eñek ‘çene’

Eski Uygur Türkçesinde *engek* ‘çene, çene kemiği’ (Caferoğlu, 1993: 48) biçiminde görülen kelime, Harezmi Türkçesinde *engek* ‘yanak’ (Ata, 1998: 123), Kıpçak Türkçesinde *eñek* ‘çene’ (Toparlı vd. 2007: 83), Çağatay Türkçesinde ise *eñek/iñek* ‘çene’ (Ünlü, 2013: 338, 530) şeklinde kullanılmıştır. Tarama Sözlüğü’nde “çene, çene kemiği, gerdan” (Dilçin, 2009: 95) anlamlarıyla geçen *eñek* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

eñegüñ çāhma saçuñ resendür

şu zülfün halkasın kıl kametini 245/3

12. esrük ‘sarhoş’

Osmanlı sahasında XIX. yüzyılın sonlarına kadar (Toparlı, 2000: 139) kullanılan *esrük* kelimesi Eski Uygur Türkçesinden itibaren Türkçede görülmektedir (Caferoğlu, 1993: 51). Karahanlı (Ünlü, 2012: 250), Harezmi (Ata, 1998: 137) ve Çağatay (Kunos, 1902: 66) Türkçelerinde *esrük*, Kıpçak Türkçesinde ise *esrük/esrik* (Toparlı vd. 2007: 76) biçiminde kullanılan *esrük* kelimesi, Eski Anadolu Türkçesi döneminde anlam genişlemesiyle “sarhoş” anlamının yanı sıra “meçzup, kızgın, öfkeli” gibi anlamlar da kazanmıştır (Üşenmez, 2014: 267). Tarama Sözlüğü’nde “sarhoş, meczup, deli, kızgın, öfkeli” (Dilçin, 2009: 98) anlamlarıyla geçen *esrük* kelimesi, divanda aşağıdaki beyitte görülmektedir:

*esrük gözün girişmesi 'âlemde fitnedür
her kıanda ki dü mest ola âşüb u ceng olur 142/3*

13. eyt- 'söylemek'

Eski Türkçe döneminden beri Türkçede görülen *eyt-* fiili, Batı Türkçesinin ilk devirlerinde uzun bir süre kullanıldıktan sonra Osmanlı Türkçesinin başlarından itibaren kullanımı azalmış ve sonra da düşmüştür (Karasoy ve Yavuz, 2004: 102). Orhun Yazıtları ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *ay-/ayt-/ayıt-/ayıld-* biçimlerinde geçen fiil, Eski Anadolu Türkçesinde *eyit-/eyt-*; diğer tarihî lehçelerde ise *ay-* ve genişlemiş hâli *ayt-/ayd-/ayıt-* biçimlerinde kullanılmıştır (Üşenmez, 2013: 137). Tarama Sözlüğü'nde (Dilçin, 2009: 32-99) hem kalın hem de ince kalın şekilde geçen *eyt-* fiili, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte geçmektedir:

*gögüs döger nakâre vü sancak saçın yolar
eydür nefir ü zâr ile tabl u 'âlem kanı 24/7*

14. gevez 'kolay'

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sıklıkla kullanılan *gevez* kelimesi, Karahanlı Türkçesi eserlerinden DLT'de *keves* 'az' (Atalay, 2013: 300) biçiminde geçmektedir. Önceleri "az" anlamına gelen kelimenin zamanla anlamı genişlemiş ve "kolay, hafif" şeklinde yeni anlamları ortaya çıkmıştır (Üşenmez, 2014: 273). Nitekim Eski Anadolu Türkçesinde *gevez/geviz* şeklinde ve "kolay" anlamıyla geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Tarama Sözlüğü'nde *gevez* 'kolay' (Dilçin, 2009: 103) biçiminde geçen kelime, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

*zülfi çün kaydım görüp bir müşkilüm hall eylemez
kankı veche yüz dutam kim ola düşvârum gevez 43/1*

15. görklü 'güzel'

Eski Uygur Türkçesinde *körklüg* 'güzel, gösterişli' (Caferoğlu, 1993: 78) şeklinde görülen kelime, Eski Türkçeden Harezmi Türkçesine kadar *körklüg* biçiminde kullanılmıştır (Küçük, 2014: 5). Harezmi Türkçesinde *körklüg* biçiminin yanında /g-/ sesinin düşmesiyle *körkli/körkli* şekilleri ortaya çıkmıştır (Toparlı ve Argunşah, 2014: 235). Kıpçak Türkçesinde *körkli/körklü/körklüg/körükli/körükli* (Toparlı vd. 2007: 159), Çağatay Türkçesinde ise *körkli/körklüg* (Ünlü, 2013: 659) biçimlerinde kullanılan kelime, Tarama Sözlüğü'nde *görklü/görükli* (Dilçin, 2009: 110) şeklinde geçmektedir. Osmanlıcada bir dönem kullanıldıktan sonra kullanımdan düşen *görklü* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte görülmektedir:

*dâ'î cihânda kalma velî görklü şürete
uçmağa kimse girmeye ger olmaya güzel 105/7*

16. göyün- 'yanmak'

Eski Türkçe *köy-* 'yanmak' (Caferoğlu, 1993: 79) fiilinden ortaya çıkmış bir kelimedir. Karahanlı (Üşenmez, 2010: 289), Harezmi (Yüce, 1993: 150) ve Çağatay (Ünlü, 2013: 661) Türkçelerinde *köy-*, Kıpçak Türkçesinde ise *köy-/küy-/köyün-* (Toparlı vd. 2007: 160, 170) biçimlerinde geçmektedir. Tarama Sözlüğü'nde *göyün-* (Dilçin, 2009: 11) şeklinde görülen kelime, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

*meclisünde 'üd göyner şem'-i kâfûri yanar
cân dimâğını mu'aftar müşk ile 'anber kıılır 15/14*

17. göynük 'acı, ızdırıp, keder'

Eski Türkçeden itibaren yaygın bir şekilde kullanılan *köy-* 'yanmak' fiilinden türeyen *göynük* kelimesi, Eski Uygur Türkçesinde *köyük* biçiminde

görülmektedir (Caferoğlu, 1993: 79-80). Kelime, Karahanlı Türkçesinde *köyük* ‘yanmış olan nesne’ (Atalay, 2013: 24), Harezmi Türkçesinde *göynük* ‘yanık’ (Yüce, 1993: 151), Kıpçak Türkçesinde *köynük/köyük* ‘yanık, yanmış’ (Toparlı vd. 2007: 160), Çağatay Türkçesinde ise *küyük* ‘yanmış’ (Kaçalın, 2011: 973) biçimlerinde kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde anlamı genişleyen kelime farklı anlamlar da yüklenmiştir (Üşenmez, 2014: 295). Tarama Sözlüğü’nde “acı, yanmış, hicran, ızdırıp, keder, hararet” (Dilçin, 2009: 11) anlamlarıyla geçen *göynük* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

*göylümün göynükleridür şem’ teg rüşen saña
sen anı sormak ne hacet degme bir pervāneden 167/6*

18. irgür- ‘ulaştırmak’

Eski Türkçe döneminde (Caferoğlu, 1993: 64) kullanılan kelimelerden olan *irgür-* fiili, Doğu Türkçesi metinlerinde pek görülmez. Tarama Sözlüğü’nde *ergürmek/irgürmek/irgirmek* (Dilçin, 2009: 128) gibi farklı biçimleri bulunan *irgür-* fiili, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte geçmektedir:

*haşa bu köşkdeki mübârek maqamdur
irgür felege ‘iş ile şit u şadāsını 4/15*

19. is (issi) ‘sahibi’

Eski Türkçe *idi* ‘sahip’ kelimesinden (Tekin, 2016: 300) gelen *issi*; Eski Uygur Türkçesinde *idi* ‘sahip’ (Caferoğlu, 1993: 59), Karahanlı Türkçesinde *iği/isi* ‘sahip’ (Ünlü, 2012: 312, 330), Harezmi Türkçesinde *ide* ‘sahip’ (Yüce, 1993: 129), Kıpçak Türkçesinde *idi* ‘rab’ (Toparlı vd. 2007: 106) ve Çağatay Türkçesinde *idi* ‘sahip’ (Ünlü, 2013: 510) biçimlerinde kullanılmıştır. Tarama Sözlüğü’nde “sahip, malik” (Dilçin, 2009: 129) anlamıyla geçen *issi* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanındaki aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

*âlemde bugün sencileyin yâr kimün var
luftissi vefâ ma‘deni dil-dâr kimün var 184/41*

20. kaçan ‘ne zaman’

Orhun Türkçesinden (Tekin, 2016: 301) itibaren Türk dilinde görülen *kaçan* kelimesi, Eski Uygur (Caferoğlu, 1993: 106), Karahanlı (Atalay, 2013: 244), Harezmi (Ünlü, 2012: 278), Kıpçak (Toparlı vd. 2007: 168), Çağatay Türkçeleriyle (Ünlü 2013: 559) Eski Anadolu Türkçesinde aynı biçim ve anlamda kullanılmıştır. Tarama Sözlüğü’nde “ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman” anlamlarıyla (Dilçin, 2009: 133) geçen *kaçan* kelimesi Dâî divanında aşağıdaki beyitte görülmektedir:

*her kaçan gökden yağar gördün gümüş çekürdür
çün kanadınun hevâsı yeri yağdan eyledi 17/18*

21. kanda ‘nerede’ / kanı ‘hani, nerede’ / kankı ‘hangi’

Eski Türkçeden Anadolu ağızlarına ve çağdaş Türk lehçelerine kadar kullanılan *kanda/kanı/kankı* kelimeleri, Anadolu ağızlarında ve bazı çağdaş Türk lehçelerinde *h < k* değişmesi nedeniyle /h/’li olarak kullanılmaktadır (Üşenmez, 2014: 356). Tarama Sözlüğü’nde de *kanda/kanı/kankı* (Dilçin, 2009: 136) şeklinde geçen söz konusu kelimeler, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitlerde görülmektedir:

*ben ne diyem ki kimler ile kanda var ne iç
‘âkıll olana ‘ibret ile bir nazar yéter 45/8
kanı ol gün kin anuñ şubhını ‘id etmiş idük
hem konuk olmuş idi bir büt-i yağma gécesi 14/6
kankı zâid ki bugün bize gele ta‘ne ura
éline ba‘de vérüp ‘aqlını medhüş édeler 175/5*

22. kelecî ‘söz

Eski Türkçe dönemine ait metinlerde görülmeyen *kelecî* kelimesi, Divan-ı Lugatı't-Türk'te Kaşgarlı Mahmut tarafından *keleçü* ‘söz, konuşma’ biçiminde Oğuzca olarak kaydedilmiştir (Atalay, 2013: 297). Ortak Asya Türkçesi metinlerinde pek kullanılmaması, o dönemde Oğuzcanın yazı dili olmamasıyla ilgili bir durum olarak değerlendirilebilir (Üşenmez, 2014: 402). Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yaygın bir biçimde kullanılan ve Tarama Sözlüğü'nde (Dilçin, 2009: 144) *kelecî* şeklinde geçen kelime, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

ger lafz-ı güher-bâr ile taqrîr éde bir söz ‘örfi kelecide
tercîh édeler mu ‘cizeye sihr-i beyânı ol hüsn-i edadan 3/19

23. kığır- ‘çağırmaq’

Eski Türkçeden (Caferoğlu, 1993: 15) başlayarak Türk dilinin hemen her döneminde kullanılmış bir kelimedir. Karahanlı (Atalay, 2013: 313) ve Harezmi (Yüce, 1993: 141) Türkçelerinde *kıqır-*, Çağatay Türkçesinde ise *kıçqır-* (Ünlü, 2013: 619) biçiminde ve “bağırmaq, çağırmaq” anlamlarıyla tespit edilmiştir. Zamanla kelimenin “buyurmaq” (Toparlı vd. 2007: 143) ve “davet etmek” (Kanar, 2011: 447) gibi anlamları ortaya çıkmıştır. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde kelimenin anlam genişlemesi yoluyla farklı anlamlar kazandığı görülmektedir (Erol, 2008: 347). Tarama Sözlüğü'nde (Dilçin, 2009: 148) “çağırmaq, davet etmek” anlamlarıyla geçen *kığır-* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte görülmektedir:

yüzünüñ şem ‘ine karşı zülf-i perişân ile gör
kığırup cem ‘éderem her géce pervâneleri 254/2

24. kuç- ‘kucaklamak’

Eski Uygur Türkçesinden itibaren Türkçede kullanılan *kuç-* fiili (Caferoğlu, 1993: 122), Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden DLT'de *koç-*/*koçuş-* (Atalay, 2013: 22), Atebetü'l-Hakayık'ta ise *kuç-* (Arat, 2006: 222) şeklinde görülmektedir. Orta Türkçenin diğer lehçelerinden Harezmi Türkçesinde *kuçuş-* ‘kucaklaşmak’ (Ünlü, 2012: 351), Kıpçak (Toparlı vd. 2007: 151,162) ve Çağatay (Ünlü, 2013: 643, 663) Türkçelerinde ise *koç-*/*kuç-* biçimlerinde tespit edilen *kuç-* fiili, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde yaygın bir kullanıma sahiptir. Tarama Sözlüğü'nde “kucaklamak” (Dilçin, 2009: 154) anlamıyla geçen *kuç-* fiili, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte görülmektedir:

ince béliñi şâh-ı şanavber gibi kuçsam
ol boyı uzun serv-i hürâmânı bir öpsem 130/3

25. men ‘ben’

Orhun Türkçesinde *ben* şeklinde yer alan bu zamir, Uygur Türkçesinde *b>m* değişmesiyle *men/min* biçimlerinde kullanılmaya başlanmıştır (Eraslan, 2012: 243). Uygur Türkçesinden sonra Uygur Türkçesinin devamı kabul edilen Doğu Türkçesinde de (Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay) *b > m* değişmesiyle zamirin *men* biçimi tercih edilmiştir. Buna karşılık Oğuzcada zamir *ben* şekliyle kullanılmıştır. Bu aynı zamanda Oğuzcanın Köktürk Türkçesine bağlanma nedenlerinden biridir (Kocasavaş, 2004: 94). Ahmed-i Dâî divanında *ben* zamiri bir yerde Doğu Türkçesine özgü biçimiyle tespit edilmiştir.

men cigerler hün édüp men tâ ki hün étsem aña
köz köre kanum içer ol közleri kan içgüci 325/4

26. öküş ‘çok’

Orhun Türkçesinde itibaren Türkçede görülen *öküş* ‘çok, fazla’ kelimesi, Türk dilinin her devresinde kullanım alanı bulmuş ve anlam bakımından herhangi

bir değişikliğe uğramamıştır. Orhun Türkçesinde *üküş* (Tekin, 2016: 313), Eski Uygur Türkçesinde *öküş/üküş* (Caferoğlu, 1993: 100, 177), Karahanlı Türkçesinde *öküş* (Atalay, 2013: 455), Harezmi (Ünlü, 201: 458, 635), Kıpçak (Toparlı vd. 2007: 210) ve Çağatay Türkçelerinde (Ünlü, 2013: 873, 1196) *öküş/üküş* biçimlerinde kullanılmıştır. Tarama Sözlüğü'nde *öküş/ögüş* (Dilçin, 2009: 179) şeklinde rastlanan *öküş* kelimesi, divanda aşağıdaki beyitte geçmektedir:

*éy nā-sezā saña n'édüm ki sen beni
yağduñ öküş meşkkat u renc ü 'anāyıla 13/32*

27. sağışsuz 'sayısız'

Orhun Yazıtlarında görülmeyen, Eski Uygur Türkçesinde ise *sağış/sağış/sanğış* 'sayı, hesap' (Caferoğlu, 1993: 127) biçimlerinde geçen *sağış* kelimesi, Orta Türkçe dönemi metinlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Karahanlı (Hacıeminoğlu, 2003: 26) ve Harezmi (Ata, 1998: 359) Türkçelerinde *sağış* şeklinde kullanılan kelimenin Kıpçak Türkçesinde *şağaş/sağış/sağış* gibi farklı biçimleri vardır (Toparlı vd. 2007: 222). Çağatay Türkçesinde *sağış/sayığ* (Ünlü, 2013: 937, 957), Tarama Sözlüğü'nde ise "sayı, miktar, hesap" (Dilçin, 2009: 189) anlamlarıyla görülen *sağış* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında *sağışsuz* biçiminde aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

*sağışsuz hamd ile şükr ol yaratğan haq ta 'ālāya
ki halk üstine rahmetden bırağdı uş yeñi saye 21/1*

28. sı- 'bozulmak, mağlup olmak, zayıf düşmek'

Türk dilinde Eski Türkçe döneminden itibaren görülen bir fiildir. Orhun Yazıtları'nda (Tekin, 2016: 308) ve Eski Uygur Türkçesinde *sı-* 'kırmak' (Caferoğlu, 1993: 133) biçiminde kullanılmıştır. Orta Türkçe devresinde ise Karahanlı Türkçesinde *sı-* (Atalay, 2013: 510), Harezmi Türkçesinde *sı-/sin-/sing-* (Yüce, 1997: 174, 175, Kıpçak Türkçesinde *şın-* (Toparlı vd. 2007: 235), Çağatay Türkçesinde *sı-/sin-* (Ünlü, 2013: 980, 983) biçimleriyle görülmektedir. Bugün bazı Anadolu ağızlarında *sındı/sınık* gibi kelimelerde yaşayan (DS V, 2009: 3612-3613) ve Tarama Sözlüğü'nde "kırmak, bozmak, yıkmak, yenmek" (Dilçin, 2009: 198) anlamlarıyla kayıtlı olan *sı-* fiili, divanda aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

*devlet atna sen bineli degme piyāde
ferzān oluban çoğ şeh ü sulṭānı sınışdur 151/6*

29. sındı 'makas'

Eski Türkçe dönemine ait metinlerde rastlanmayan *sındı* kelimesi, Eski Türkçe *sı-* 'kırmak' fiilinden ortaya çıkmıştır. Karahanlı (Atalay, 2013: 516) ve Harezmi (Ünlü, 2012: 521) Türkçelerinde *sındı*, Kıpçak Türkçesinde *sındı/sındı* (Toparlı vd. 2007: 235), Çağatay Türkçesinde *sındı* (Ünlü, 2013: 983) biçimlerinde görülmektedir. Tarama Sözlüğü'nde *sındı/sındı* (Dilçin, 2009: 198) şeklinde geçen ve bugün bazı Anadolu ağızlarında (DS V, 2009: 3612) hâlâ yaşamakta olan *sındı* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

*yüce kaddün görüp serv-i hırāmān
egildi reşk édüben şandı düşdi 165/2*

30. teg 'gibi'

Eski Türkçe döneminden Osmanlı Türkçesinin sonlarına kadar görülen *teg* 'gibi' kelimesi, özellikle Doğu Türkçesi metinlerinde yaygın olarak kullanılmıştır (Üşenmez 2014: 605). Orhun (Tekin, 2016: 309) ve Eski Uygur Türkçelerinde *teg* 'gibi, tek' (Caferoğlu, 1993: 151) şeklinde görülmektedir. Orta Türkçe döneminde Harezmi (Ata, 1998: 416) ve Çağatay (Kaçalın, 2011: 1011), Türkçelerinde *tég* 'değın, gayet' biçiminde kullanılan kelimenin Kıpçak Türkçesinde *tég/dék/déy* 'gibi' gibi farklı şekillerine de rastlanmaktadır (Güner, 2013: 298). Tarama

Sözlüğü'nde *tek/dek* 'gibi' (Dilçin, 2009: 218) biçiminde görülen *teg* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

dā iyā kıaddi hevāsında elifteg toğru ol
ħarf ile dağ dutmasun tā zinhar olmaz kişi 154/7

31. uçmak 'cennet'

Karahanlı Türkçesinden itibaren Türkçede görülen *uçmak* kelimesi Eski Türkçe dönemine ait metinlerde görülmez. Karahanlı Türkçesinde *uçmak/uçtımah/uçtmaħ/uçmaħ* (Üşenmez, 2010: 312), Harezmi Türkçesinde *uçtmaħ/uçtmaħ/uçmaħ/uştmaħ/uçtmaħ* (Ata, 1998: 444, 445), Kıpçak Türkçesinde *uçmak* (Toparlı vd. 2007: 290) Çağatay Türkçesinde ise *ucmağ/uçmaħ/ucmak* (Ünlü, 2013: 1180) biçimlerinde kullanılmıştır.

Kelimenin kökeniyle ilgili olarak Clauson, Soğdca'dan ödünçlemeye yoluyla alındığı görüşünü ileri sürmüştür (Clauson, 1972: 257). Tarama Sözlüğü'nde *ucmağ/uçmaħ/ucmak* (Dilçin, 2009: 228) biçimlerinde geçen *uçmak* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir.

tolu iç sağraqı sākı görelüm
tolu içenleri uçmağ içinde 305/5

32. uğrı 'hırsız'

Eski Türkçe döneminden başlayarak Anadolu ağızlarına kadar geniş bir kullanım alanı bulan *uğrı* kelimesi, metinlerde /o/ ve /u/ biçimleriyle görülmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *oğrı* (Caferoğlu, 1993: 93), Karahanlı Türkçesinde *oğrı/uğru* (Atalay, 2013: 425), Harezmi Türkçesinde *oğrı* (Ata, 1998: 319), Kıpçak Türkçesinde *oğrı/oğur/uğrı/uğur* (Toparlı vd. 2007: 203), Çağatay Türkçesinde *uğrı* (Ünlü, 2013: 1181) şeklinde kullanılmıştır. Tarama Sözlüğü'nde *uğrı/uğru* (Dilçin, 2009: 229) biçiminde kayıtlı olan kelime, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte geçmektedir:

zülfüň göñüller uđrısıdur géceler gezer
müşki libs géydügi her şeb-revānedür 271/4

33. yağı 'düşman'

Orhun Türkçesinden (Tekin, 2016: 313) itibaren Türk dilinde görülen *yağı* 'düşman' kelimesi, aynı şekil ve anlamıyla Eski Uygur (Caferoğlu, 1993: 182), Karahanlı (Atalay, 2013: 726), Harezmi (Ata, 1998: 465), Kıpçak (Toparlı vd. 2007: 306) ve Çağatay (Ünlü, 2013: 1218) Türkçesi metinlerinde kullanılmıştır. Tarama Sözlüğü'nde (Dilçin, 2009: 242) yine aynı biçim ve anlamda görülen *yağı* kelimesi, Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

sākı yörüt ol ħan ayağın ilde yasağdur
hey ħana yağı kimdür işitmez bu yasağı 49/2

34. yarağ 'hazırlık'

Orhun Yazıtları'nda *yarağlığ* 'silahlı' (Tekin, 2016: 314), Eski Uygur Türkçesinde *yarağ* 'silah' (Caferoğlu, 1993: 186) biçimlerinde geçen kelime, Orta Türkçe döneminde anlam genişlemesi yoluyla "hazırlık, güç, kudret" anlamlarında da kullanılmaya başlanmıştır (Üşenmez, 2014: 693). Karahanlı Türkçesinde *yarağlığ* 'imkân, fırsat' (Atalay, 2013: 747), Harezmi Türkçesinde *yarağ* 'hazırlık, silah, güç' (Ünlü, 2012: 662), Kıpçak Türkçesinde *yarağ/yarağ* 'hazırlık, silah' (Toparlı vd. 2007: 311), Çağatay Türkçesinde ise *yarağ* 'silah, hazırlık' (Ünlü, 2013:1232) biçimlerinde görülen kelime, Tarama Sözlüğü'nde "hazırlık, silah" (Dilçin, 2009: 247) anlamlarıyla tespit edilmiştir. Osmanlıca'nın ilk dönemlerinde kullanıldıktan sonra kullanımdan düşen *yarağ* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte geçmektedir:

*dâ'îye destur vér kim bursaya varam dañı
ki yarağın eyleyem şimdi kim elden iş gelür 319/2*

35. **yarlıg** 'emir, ferman'

Orhun Yazıtları'nda *yarlıg* kelimesi geçmez. Ancak "ilahi gücü" ifade anlamında Tanrı için kullanılan ve *yarlıg* kelimesinden türemiş olan *yarlıka-* fiili (Tekin, 2016: 314) görülmektedir. Eski Uygur Türkçesinde ise kelimeye *yarlıg* 'karar, emirname, akide, fakir' (Gabain, 2000: 319) şeklinde rastlanmaktadır. Karahanlı Türkçesinde *yarlık* 'fakir, emir' (Atalay, 2013: 750-751), Harezmi Türkçesinde *yarlıg/yarlık* 'emir, ferman' (Ünlü, 2012: 666), Kıpçak Türkçesinde *yarlıg* 'yardım' (Toparlı vd. 2007: 313), Çağatay Türkçesinde *yarlıg/yarlık* 'emir, ferman' (Ünlü, 2013: 1234-1235) biçimlerinde kullanılmıştır.

Başlangıçta "sefil, fakir acınacak durumda olan" anlamlarını taşıyan *yarlıg* kelimesi, bu anlamdan hareketle "vaaz, dini eser" anlamını kazanmış, daha sonra da "emir, ferman, hüküm" anlamlarının kelimenin bünyesine katılmasıyla kelimenin anlam alanı soyuttan somuta doğru genişlemiştir (Erol, 2008:599).

Tarama Sözlüğü'nde "emir, ferman" (Dilçin, 2009: 248) anlamlarıyla geçen *yarlıg* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında şu beyitte kullanılmıştır:

*siyâset **yarlıgım** şâha yürüdüñ yedi iklime
kim uş âvâzesi yérden erişdi çarğ-ı minâya 21/20*

36. **yavlağ** 'pek çok'

Türk dilinde, Eski Türkçeden itibaren görülen ve tarihî metinlerde geniş ölçüde kullanılan *yavlağ* kelimesi, Orhun Türkçesinde *yablağ* 'kötü, fena' (Tekin, 2016: 313), Eski Uygur Türkçesinde *yablağ/yavlağ* 'kötü, fena' (Caferoğlu, 1993:189) şeklinde geçmektedir. Orta Türkçe döneminde ise; Karahanlı Türkçesinde *yavlağ* 'kötü, fena, katı' (Atalay, 2013: 761), Harezmi Türkçesinde *yavlağ* 'çok, iyi, kötü, fena' (Ünlü, 2012: 671) ve Kıpçak Türkçesinde ise *yavlağ* "büyük, korkunç" (Toparlı vd. 2007: 315) biçimlerinde kullanılmıştır. Temelde "kötü, şeytan" anlamına gelen kelime, anlam genişlemesi yoluyla "aşırı derecede" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Tarihî gelişimi incelendiğinde Eski Anadolu Türkçesi döneminde "kötü, fena" anlamından ziyade, buna uzak sayılabilecek olan "pek, çok, gayet" anlamıyla yaygınlaşmıştır (Erol, 2008: 757). Tarama Sözlüğü'nde "pek, çok, gayet" (Dilçin, 2009: 251) anlamlarıyla geçen *yavlağ* kelimesi, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

*şarâbuñ gerçi kim gâyet eyüsi
bahâdur gey katı **yavlağ** bulunmaz 323/6*

2.2. Eklerde Görülen Eskicil Ögeler

2.2.1. -ğan sıfat-fiil eki

Eski Türkçede -gAn şeklinde kullanılan (Tekin, 2016: 157) bu sıfat-fiil eki, Batı Türkçesine geçerken baştaki /g/ sesinin düşmesiyle -an biçimine dönüşmüştür (Ergin, 1998:316). Dâî divanında, "Tanrı'nın sıfatı" olarak kullanılan *yaratğan* kelimesinde Eski Türkçedekine benzer şekilde ve yapım eki işlevinde kullanılmıştır:

*sağışsuz hamd ile şükr ol **yaratğan** hağ ta 'âlâya
ki halk üstine rahmetden bıraktı uş yeñi saye 21/1*

2.2.2. -gay gelecek zaman eki

Orhun Türkçesinde sınırlı kullanılan (Tekin, 2016: 172) -gAy eki, Uygur Türkçesinde oldukça yaygın kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 343). Eski Anadolu Türkçesi dışındaki tarihî Türk lehçelerinden Karahanlı (Hacıeminoğlu, 2003: 187), Harezmi (Hacıeminoğlu, 1997: 152), Kıpçak (Güner, 2013: 226) ve Çağatay (Argunşah, 2014: 170): Türkçelerinde de -gAy biçiminde olan görülen ek, gelecek

zaman ifadesinin yanı sıra gereklilik ve dilek işlevlerinde de kullanılmıştır (Mansuroğlu, 1958: 171-183). -gAy eki, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

yār ile hergiz cüzālîk bolmağaydı kâşki
yāhōd evvel āşinālîk bolmağaydı kâşki 270/1

2.2.3. -güci sıfat-fiil eki

Orhun Türkçesinden (Tekin, 2016:152) itibaren Türkçede görülen -gUçI eki, Uygur (Eraslan, 2012: 382), Karahanlı (Hacıeminoğlu, 2003: 169), Harezmi (Ata, 2014: 104), Kıpçak (Güner 2013: 328) ve Çağatay (Argunşah 2014: 154) Türkçelerinde de aynı biçimde kullanılmıştır. Batı Türkçesine geçerken baştaki /g/ sesinin düşmesiyle Eski Anadolu Türkçesinde -ICI şeklinde kullanılan ek (Bayraktar, 2004: 91), Ahmed-i Dâî divanında Eski Türkçede kullanıldığı şekliyle aşağıdaki beyitte geçmektedir:

cür 'asını nüş éder bolsa hayâtı cān bulur
hızr teg mengü yaşar ol āb-ı hayvān içgüçi 325/3

2.2.4. -gil teklik 2. kişi emir eki

Eski Türkçede emir kipi 2. teklik kişi çekimi eksiz veya -gII ekiyle yapılmıştır (Gabain, 2000: 79). Bu durum Orta Türkçe döneminde de aynı şekilde devam etmiştir (Bulak, 2017: 280-314) Eski Anadolu Türkçesinden sonra Osmanlı Türkçesi döneminde kullanımdan düşen -gII eki, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte tespit edilmiştir:

gülüm gel gül gibi gülgil görüben lā'le lāl olsun
nevālar kılsun uş bülbül saña gülgulden ayruksı 181/5

2.2.5. +ke yönelme eki

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemi Doğu Türk lehçelerinde +GA biçiminde olan yönelme eki Batı Türkçesine geçerken baştaki /g/ sesinin düşmesiyle +A biçimine dönüşmüştür (Ergin, 1993: 222). +ka yönelme eki, Ahmed-i Dâî divanında aşağıdaki beyitte Doğu Türkçesine özgü biçimiyle tespit edilmiştir:

ger perī sini mekkeke beyzede ma'zür tut
bī-edebdür ādemī olsa démezdi bu kelam 29/6

2.2.6. -p zarf-fiil eki

Eski Türkçede -p biçiminde olan zarf-fiil eki Batı Türkçesine geçerken bağlantı ünlüsünü bünyesine alarak -up-/üp biçimine dönüşmüştür (Ergin, 1993: 322). Türkiye Türkçesinde ünlüyle biten fiillere yardımcı bir ses olarak gelen ek, Dâî divanında aşağıdaki beyitte Eski Türkçedeki kullanıma benzer biçimde ünlüyle biten fiil tabanına doğrudan gelmiştir.

vefā vü 'ahdini sahlap aña vefā kılruram
bu bī-vefāyı görüñ 'ahdine vefā kılmazı 79/2

2.2.7. -uban zarf-fiil eki

Eski Türkçeden başlayarak Türk dilinin tarihî metinlerinde görülen -uban eki, -(y)Up ekinin genişlemiş biçimidir. Eski Türkçede -(X)pan (Tekin, 2016: 160), Karahanlı Türkçesinde -UBAn (Hacıeminoğlu, 2003: 172), Harezmi Türkçesinde -IbAn, -UbAn (Hacıeminoğlu, 1997: 169), Kıpçak Türkçesinde -bAn (Güner, 2013: 337), Çağatay Türkçesinde -IbAn, -UbAn (Argunşah, 2014: 160) biçimlerinde kullanılmıştır. Eki Anadolu Türkçesinde ise -(y)UbAn ve genişlemiş biçimi olan -(y)UbAnIn (Şahin 2009: 77) şeklinde görülen ek, bu dönem metinlerinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde kullanılmayan -uban zarf-fiil eki, divanda aşağıdaki beyitte geçmektedir:

*deryâ geçübün tağlar aşan 'âşıkı şanma
fürkât deresi yoğuşunuñ yarın unıda 135/3*

3. Sonuç

Bu çalışmada, 14. yüzyılın ikinci yarısıyla 15. yüzyılın başında yaşayan ve yaşadığı dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Ahmed-i Dâî'nin divanında eskicil özellikler taşıyan 36 kelime ve 7 ek incelenmiştir. Divan, hem bugün hem de yazıldığı dönem için arkaik olarak kabul edeceğimiz kelime ve ekler içermektedir.

1. Ahmed-i Dâî Divanı, söz varlığı bakımından oldukça zengindir. Yaşadığı dönemin dil ve üslup inceliklerine vakıf olan Dâî, divanında azımsanmayacak sayıda deyimlerden, halk söyleyişlerinden yararlanarak dilin ifade olanaklarını geniş ölçüde kullanmaya çalışmıştır.

2. Ahmed-i Dâî Divanı, eskicil nitelikteki dil unsurları bakımından hatırı sayılır bir zenginliğe sahiptir. Divanda, şairin yaşadığı dönemin dilinde pek kullanılmayan Doğu Türkçesi kökenli kelimeler görülmektedir. (*men, bol-*)

3. Ahmed-i Dâî Divanı'nda bugünkü yazı dilinde kullanılmayan *-UbAn*, gibi zarf-fiil eklerinin yanı sıra şairin yaşadığı dönemde Oğuz Türkçesinde pek görülmeyen ve Eski Türkçedekine benzer şekilde kullanılan *+ka*, *-gan* gibi ekler de tespit edilmiştir.

Bugün ölçünlü yazı dilinde kullanımdan düşmüş olan eskicil ögeler Türk dilinin tarihî süreçte geçirdiği değişimi göstermesi bakımından önemli dilsel göstergelerdir. Eskicil ögeler, hem Türk dilinin problemleri konularının çözümünde hem de etimolojik çalışmalara katkı sağlamak noktasında, Türk dilinin söz varlığının eş ve art zamanlı olarak incelenmesinde önemli rol oynar. Bu bağlamda klasik Türk Edebiyatı eskicil ögelerin tespit edilmesinde önemli bir kaynaktır. Klasik Türk edebiyatı dönemine ait eserlerin bu anlayışla ele alınması, Türk dili araştırmalarına katkı sağlayacaktır.

KISALTMALAR

DS	Derleme Sözlüğü
DLT	Divanu Lugati't-Türk
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
ed.	Edebiyat

KAYNAKLAR

- Arat, Reşit Rahmeti. (2006), *Atebetü'l-Hakayık*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Argunşah, Mustafa. (2013), *Çağatay Türkçesi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Ata, Aysu. (1998), *Nehcü'l-Feradis II Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ata, Aysu. (2014), *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Atalay, Besim. (2013), *Divanü Lugat-İt-Türk Tercümesi C. I, II, III, IV*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bayraktar, Nesrin. (2004), *Türkçede Fülimsiler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bulak, Şahap. (2017), *Karşılaştırmalı Tarihî Türk Yazı Dilleri Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet. (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

- Clauson, Sir Gerard. (1972), *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University.
- Derleme Sözlüğü. (2009), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dilçin, Cem. (2009), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eraslan, Kemal. (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Eren, Hasan. (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Yayınevi, Ankara.
- Ergin, Muharrem. (1993), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul.
- Erol, Hülya, Arslan. (2008), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gabain, A. Von. (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gülsevin, Gürer. (2015), “Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağzlarının Tespitindeki Önemi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 32/3, s. 1-12.
- Güner, Galip. (2013), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Gülcalı, Zemire. (2015), *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan “Aç Bars” Hikâyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer. (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, C. I, II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gülsevin, Gürer. (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. (1997), *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. (2003), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kaçalın, Mustafa. (2011), *Nevayi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kanar, Mehmet. (2011), *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul.
- Kanar, Mehmet. (2010), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Karasoy, Y. ve Yavuz, O. (2004), “Dede Korkut'ta ayıt-/eyit; eyit-/yit-/it-ve aşıt-/işit Kelimeleri Üzerine”, *Bilig Kış* 2004, sayı: 28, s. 101-115.
- Kocasavaş, Yıldız. (2004), *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep. (2010), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Küçük, Serhat. (2013), “Zâtî Dîvânı'nda Arkaik Unsurlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 49, s. 117-130.
- Küçük, Serhat. (2014), “Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zeliha'sındaki Arkaik Unsurlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.52, s.1-25, Erzurum.
- Mansuroğlu, Mecdut. (1958), “Türkçede -gay / -gey Eki ve Türemeleri”, *Jean Deny Armağanı*, s. 171-183, Ankara.

Okatan, H. İbrahim. (2013). “Sûdî'nin Şerh-i Bostan'ında Geçen Arkaik Kelimeler”, *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, Eylül 2013, Cilt: 5/Yaz, Sayı: 19, s. 14-53.

Ölmez, Mehmet. (2003), “Çağataycadaki Eskiçil Ögeler Üzerine”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu Mustafa Canpolat Armağanı*, s. 135-142, Ankara.

Özdemir, Hakan. (2012), “Günümüze Göre Klasik Türk Edebiyatındaki Eskiçil Unsurlar: İbn-İ Kemâl Örneği”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* Volume 7/4, Fall 2012, P. 2501-2509, Ankara-Turkey.

Özdemir, Hakan. (2012), “Günümüze Göre Sehî Bey Divânı'ndaki Arkaik Unsurlar” *Karadeniz*, 15.S (Güz 2012), s. 90-100.

Özmen, Mehmet. (2001), *Ahmed-İ Dai Divanı Cilt I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Paçacıoğlu, Burhan. (2016), *Türkçenin VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı*, Kesit Yayınları, İstanbul.

Sev, Gülsel. (2007), *Tarihi Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Akçağ Yayınevi, Ankara.

Şahin, Hatice. (2009), *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınevi, Ankara.

Taş, İbrahim. (2009), *Süheyl ü Nev-Bahâr'da Eskiçil Ögeler*, Palet Yayınları, Konya.

Tekin, Şinasi. (2001), *İştikakçinin Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, Simurg Yayınları, İstanbul.

Tekin, Talat. (2016), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Toparlı, Recep. (2000), *Ahmet Vefik Paşa Lehçe-i Osmani*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Toparlı, Recep, Argunşah, Mustafa. (2014), *Muinü'l-Mürid*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Toparlı Recep, Vural Hanifî, Karaatlı Recep. (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Türkçe Sözlük. (2012), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Ünlü, Suat. (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Kitabevi, Konya.

Ünlü, Suat. (2012), *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Kitabevi, Konya.

Ünlü, Suat. (2012), *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Kitabevi, Konya.

Üşenmez, Emek. (2014), *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler*, Akademik Kitaplar, İstanbul.

Üşenmez, Emek. (2010), *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Doğu Kitabevi, İstanbul.

Vardar, Berke. (2007), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul.

Yüce, Nuri. (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.